

דף צה

באורים והערות

ז'כן היה רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי אליעזר: אשה לא תעביר סרק על פניה מפני שצובעת' — יש לדייק מלשון הרמב"ם שלהלכה אין בדבר חיוב אלא איסור מדרבנן. וכן נקטו הפוסקים לעיקר. וצריך באור בטעם הדבר. והחיי-אדם (שבת כד, נשמט אדם סק"א) כתב משום שהיא צביעה שאינה מתקיימת. ובמנחת חינוך (מוסך השבת 'הצובע' ג) פקפק בדבר).
ואולם יש ראשונים שפסקו כרבי אליעזר, שהגודלת והפוקסת והכוחלת — חייבת חטאת. והוא הדין להעברת סרק על הפנים. (וכן משמע בסמ"ג, שהוא אב-מלאכה וחייב חטאת. מובא באבני נזר או"ח קעז, ג).

יש מן הפוסקים האחרונים שהתירו לפזר אבקת איפור על הפנים כאשר אינה נדבקת היטב, שאין 'צובע' אלא בצבע הדבוק. ויש מפקפקים בהתר זה, כי כל שמכוין לצביעה, אפילו אינו מתקיים אלא לזמן מועט אין לנו להתיר. (ע' שמירת שבת כהלכתה יד, נט ובהערה).

ז'תנו רבנן, החולב והמחבץ והמגבן — כגרוגרת. המכבד והמרבץ והרודה חלות דבש — שגג בשבת, חייב חטאת, הזיד ביום טוב — לוקה ארבעים. דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: אחד זה ואחד זה אינו אלא משום שבות' — כמה ראשונים סוברים שחכמים חולקים ופוטרים גם בחולב מחבץ ומגבן, והלכה כמותם, (כן כתב רב האי גאון. וכן נראה מתוך דברי התוס' במגילה ז: וכן פסק ריא"ז).
והטעם לפטור חולב — יש לומר מפני שאין דישה אלא בגידולי קרקע. ובמגבן — י"ל לפי שאין בנין באכלים (ע' ריטב"א עירובין לה). או משום שאין נחשב כבונה כל שעושה כדי לאכלו בו ביום, או משום בנין לשעה — ע' פני יהושע כאן ובביצה יב; מהרש"ם. וב'חדושי הר"ן' כתב שסוברים חכמים אין דרך ברירה ובנין בכך).
ויש סוברים שלדברי הכל חייב. (ולזה סייע רבנו חננאל, וכן דעת הרמב"ם והרי"ף בתשובה (ע' בסימן שיב) — כמו שכתב הרב המגיד (שבת ח, לו). וע' רמב"ן ורשב"א וריטב"א. וכ"כ רש"י בפסחים סה. ע"ע בסיכום שיטות הראשונים בחזו"א נר, א).

ע"ע:

שו"ת רב פעלים — ח"א יט (בנין באכלים);

שו"ת שבט הלוי — ח"ו כט (ובסימן לו; ובח"ח נד, ב) (מו"מ בדין בנין לשעה; יש להחמיר לכתחילה משום סרך בונה, שלא לעשות צורות מיוחדות במיני מאכלים, ליפותם);
שם — ח"ג נה (אף שמגבן חייב משום בונה לפסק הרמב"ם, הכנסת מים למקפיא כדי שיקרשו, אין בה איסור משום גדר 'בונה' כלל);

חדושי הגרז"ר בנגיס — ח"ב סד, ה (באור מחלוקת ר"א וחכמים (עפ"י הירושלמי), האם חולב חייב משום 'קוצר', וכענין מחלוקתם ברדיית דבש מן הכוורת);

חזון איש — נו, ו (כל פעולה המגבשת את החלב או את שומן החלב למוצק — היא בכלל 'מחבץ', כגון נתינת אבקה על החלב לעשותו גבינה, או ליתן חלב על האבקה; אין התר לחלוב על גבי אבקה כזו).
וע"ע בשאלות ותשובות לסיכום, ציוני שיטות הראשונים באיסור חליבה.

המכבד והמרבץ' — בטעמו של רבי אליעזר שמחייב, פרשו התוס' כאן שודאי הוא משוה גומות על

ידי פעולות אלו, והרי זה 'פסיק רישיה ולא ימות'. וחכמים נחלקו על כך וסוברים שאין זה 'פסיק רישיה'. [יש מי שבאר שאין זו מחלוקת במציאות, אלא קרוב לודאי שיעשה גומות, ונחלקו האם מוגדר הדבר כ'פסיק רישיה' אם לאו. 'מאור ישראל'. וע' דרך נוספת בשו"ת שבט הלוי ח"ט ז — הלכה כג]. ובמקום אחר (פסחים סה.) כתבו שדוחק לפרש כן. ופרשו שנחלקו האם סתם מכבד ומרביץ מתכוין להשוות גומות אעפ"י שאין צריך לכך.

ואולם יש מפרשים באופן אחר; לפי שהקרקע משתווה ומתיפה בכיבוד וריבוץ, והרי פעולות אלו מצד עצמן נחשבות כבנייה, או בכלל גמר מלאכה של בנין וחיובו משום 'מכה בפטיש'. [ואמנם קיים גם חשש השוואת גומות, כמו שאמרו בגמרא להדיא, והוא טעמם של חכמים שאוסרים, אך אי אפשר לו להתחייב על כך, כל שאין ודאות שישהו וגם אינו מתכוין לכך]. (עפ"י רמב"ן רי"ד רשב"א וריטב"א. וכן כיוון השפת-אמת, ע"ש).

והנצי"ב כתב לפרש שודאי משהו גומות, אלא שחכמים פוטרם מפני שאינה אלא השוואה לשעה. ומכל מקום אסור לכתחילה, כי חוששים להשוואת גומה לחלוטין. ורבי אליעזר סובר שגם השוואה לשעה מלאכה היא. והוא גם הטעם למחלוקת רבי אליעזר וחכמים בגודלת, האם חייבת משום 'בונה', הגם שאינה אלא לשעה. וכיוצא בזה נחלקו (להלן קכה) בתוספת אהל עראי. (וע"ע בשו"ת אבני נזר או"ח רנב, שרבי אליעזר אינו מצריך 'מלאכת מחשבת').

'אמימר שרא זילחא במחוזא, אמר: טעמא מאי אמרו רבנן, דילמא אתי לאשווי גומות, הכא ליכא גומות' — הראשונים הקשו מדברי הגמרא לעיל (כט.), לענין גרירת רהיטים, שגזרו ברצפת שיש אטו בתים דעלמא. ואילו כאן לא גזרו.

התוס' (שם) יצאו לחלק בין עיר שכל בתיה מרוצפים, (כגון מחוזא — כדברי רש"י כאן), ובין מקום שיש כאלו וכאלו. (וכן מובא בפוסקים להלכה). והרמב"ן דחה חילוק זה. וכתב:

'אני אומר, אין אומרים באיסורי שבת זו דומה לזו, שלא מסרן הכתוב אלא לחכמים והם גזרו בזו מפני שהיא מלאכה מצויה, ובשאינה מצויה לא גזרו, או שהגורר קרוב לבוא לידי חריץ יותר ממה שהמרביץ בא לידי השוואת גומות... וכל שכן [דנוכל לומר] דההיא מימרא הוא ולא ס"ל הכי'.

(עקרון זה הביאוהו כמה פוסקים בהלכות שבת, שאין מדמים איסורי שבת זה לזה — ע' בראשונים להלן רפ"ט; בית יוסף שז בשם תשובת הרשב"א; משנ"ב שז סקכ"א. וראה ביתר הרחבה בחזון-איש גו, ד).

(ע"ב) 'בעא מיניה ההוא סבא מרבי זירא: שורש כנגד נקב מה לי אמר רבי שמעון? אישתיק... זימנא חדא אשכחיה... אמר אביי: ואי איתמר להא דרבי זירא הכי הוא דאיתמר, ומודה רבי שמעון שאם ניקב למטה מרביעית' — כלומר, לא דיבר רבי זירא אלא באופן שניקב למטה והתבטל מתורת 'כלי', אבל ניקב למעלה ונשאר בו כדי לקבל רביעית, עדיין כלי הוא, ואף על פי שהשורש כנגד אותו הנקב, עדיין יש מקום להסתפק שמא אינו נידון כמחובר לקרקע. (עפ"י רבנו חננאל. וע' גם בחדש האביב ובשפת אמת ובחזו"א סב, כא).

ציונים

'מלמד שקילעה הקב"ה לחוה והביאה אצל אדם' — ע' במובא בברכות סא.

'הזיד ביום טוב לוקה ארבעים' — על דברי התוס' בענין בנין ביום טוב — ע' פני יהושע ומהרש"ם; שער המלך (יו"ט דף טז, ג); שו"ת דובב מישרים (ח"א צא, ב); שבט הלוי ח"ח קכא, ב; ברכת מרדכי (ח"ב כה, ז).

'מאי טעמא דרבי אליעזר, דכתיב ויטבל אותה ביערת הדבש' — בבאור הדרשה ובכללות הענין — ע' במצויין בבא-בתרא סו.

'ע"ב) 'אמר רבא: חמש מדות בכלי חרס...' — מצינו בכמה מקומות שרבא היה עושה מדות, בגטין עט. בחולין יז: וע' גם בגטין סה. (עפ"י תוס' ב"ב קנה. ד"ה איתמר. וצדדו לגרוס 'רבה', וכתבו שגם הוא היה רגיל לעשות מדות).

*

חליבה בשבת — החזו"א (נו) האריך להוכיח שאין לחלוב אלא על ידי נכרי, [או על ידי מכשיר חשמלי המופעל על ידי שיעון, אם לא משום חלול שבת של פועלי חברת החשמל — ע"ש לח, ד]. ואם אי אפשר, אין התר לחלוב אלא על הקרקע או על כלי מאוס, בענין שהחלב ילך לאיבוד. והוסיף שם דברים הנוגעים להעסקת פועלים ערבים לצורך זה, וזו לשונו:

'... ומכל מקום חייב כל אדם להשתדל לחלוב על ידי אינו יהודי, שזו דרך הישרה על פי התורה וסופה להתקיים וכן נוהגין בכל המקומות שהשבת אצלן ביוקר, ומדרך התורה להחזיק שלו' עם כל אדם ולהעביר על המדה, וכמש"כ הר"מ פ"י מה' מלכים הי"ב, וכשם שאין ראוי לחכם לבעוס ולנקום במריע לו מתוך חולי רוח, כן אין ראוי לנקום ולשנוא את המריע מתוך חולי נפש המשכלת וחסר משקל המדות, ואין בין בליעל למטורף הדעת ולא כלום, וכל העונשים הוא להיות חכמת החכמים מוגבלת מאד ובלתי מספקת ליתן לפתאים ערמה, ההכרח להשתמש בעונשים להקים גדרי עולם שלא יהיה העולם טרף לשני בריאי הגוף וחלושי השכל, אבל העונש צריך להעשות מתוך יגון עמוק, נקי מרגש צרות עין בשל אחרים, ובהיות האדם בלתי שלם בתכלית השלמות ומורגז ביצר הרע, לא יחדל מלהיות רחמני ולהתיר בשעה שמצוה לעשות דין, ואז ניתן לו להשתמש גם בהערת טבעת נקמה תחת פיקוח הדעת שאין הערתו בזה רק לזירוז הדין, וזהו בכלל בכל לבבך בשני יצריך'.

פרק אחד עשר; דף צו

'שתי גזוזטראות זו כנגד זו ברשות הרבים — המושיט והזורק מזו לזו פטור, היו שתיהן בדיוטא אחת — המושיט חייב' — יש מי שפרש, דלא כרש"י, שאין חילוק לדינא אם רשויות היחיד נתונות לכיוון אורך רשות הרבים או לרחבה, אלא הכל תלוי אם הן מופלגות זו מזו שאז פטור, או סמוכות כעין שורת בתים אחת ('דיוטא'). כן הביאו הראשונים להלן בשם רב האי גאון. 'והזהרו בפירוש זו כי בטורה גדול נגלה לנו'. (לשון רב האי).

ובדומה לזה הביא הריטב"א בשם מורו (הרא"ה): 'דיוטא אחת חייב' היינו הושטת חפץ באופן שכשנכנס

ב. הלכה כרב ששת (עפ"י הגהת תרומת הרשן מה).

דף צה

קכט. האם הפעולות דלהלן מותרות או אסורות, מדאורייתא או מדרבנן?

א. כחילת (= שימת כחל) העין.

ב. גדילת (= קליעת) שער.

ג. פקיסת הפנים; העברת סרק.

ד. חליבה, חיבוץ וגיבון.

ה. כיבוד וריבוץ הבית.

ו. רדיית חלות דבש.

ז. תלישת צמח מעציץ.

א-ג. הכוחלת עיניה בשבת — רבי אליעזר מחייב. [בתחילה אמר רבי אבין א"ר יוסי בר חנינא: משום מלאכת כתיבה. אבל רבי אבהו חלק, כי אין זו דרך כתיבה, אלא פירש משום מלאכת צביעה. וכן היה רבי שמעון בן אלעזר ואמר משום רבי אליעזר: אשה לא תעביר סרק על פניה מפני שצובעת]. וכן הגודלת שיערה — חייב. [ריב"ח: משום אריגה. רבי אבהו: משום בנין]. וכן הפוקסת (י"מ: מתקנת שיערה במסרק או בידיים. וי"מ: טחה כמין בצק בפניה), [לריב"ח: משום טווה. לר"א: משום בונה].

ישנה גרסה בראשונים שגם לפי המסקנא, כוחלת חייבת משום כותבת (ער"ח, ערוך ומאירי. וכן

משמע ברמב"ם — שבת כג, יב. עפ"י שבט הלוי ח"ט קג ועוד. ע"ע בבאור הטעם בקהלות יעקב מ).

וחכמים אומרים: שלשתם אסורים משום שבות.

רבי שמעון בן אלעזר אומר: הגודלת כוחלת ופוקסת, לעצמה — פטורה, לחברתה — חייבת.

וכן פסק הרי"א^ז. ואולם הרי"ד כתב שהלכה כחכמים. וכן משמע ברמב"ם, שהעברת סרק על הפנים אין בה חיוב אלא איסור דרבנן. ואולי הטעם משום שאין זו צביעה המתקיימת (עפ"י אחרונים).

ד. החולב חייב משום מפרק.

והיא תולדת 'דש'. רש"י ותוס' כאן; רמב"ם ה, ז; רי"ף ורא"ש. ונראה מכאן שהלכה כרבי יהודה האומר יש דישה שלא בגידולי קרקע (תוס' עג:). ואולם הרמב"ם פסק אין דישה אלא בגיד"ק. ואעפ"כ החולב חייב משום דש, כי שבהמה נחשבת גידולי קרקע — ע"ע רמב"ן ורשב"א; שו"ת הריב"ש קכא; מגיד משנה. ור"י ור"ת פירשו משום 'ממחק', שמחליק את הדד. ויש אומרים משום 'בורר' (ע' רשב"א קמד: בשם ר"ת), או משום 'גוזז' (תורא"ש כאן בשם ריב"א, מאירי לעיל עג ועוד), או 'קוצר' (ע' ירושלמי פ"ז סה"ב; רש"י ורש"ש; מג"ח 'הקוצר' ב; חדושי הגר"ר בנגיס ח"ב סד, ה), או 'טוחן' (ע' יראים רעד).

המחבץ (= פעולה הגורמת להפרדת מי-החלב מהגוש. ערש"י. ויש מפרשים: מפיך חמאה מחלב, על ידי חביטה וכד'. ער"ח, ערוך) חייב משום 'בורר'.

נראה שלפי הפירוש ברש"י, וכן מפרש הרמב"ם (ז, ו), פעולה המפרידה את הנוזל מן המוצק היא נחשבת ברירה, הגם ששניהם עדיין בתוך הכלי. ונראה שלפי זה אין חייבים על הוצאת הנוזלים מן הכלי, שהרי הם כבר מופרדים ועומדים. אבל לפי הפירוש השני, הוצאת הנוזל מן הכלי נחשבת מלאכת ברירה. והיא היא שאלת האחרונים האם יש ברירה בלח (עפ"י אור לציון ח"א כו, ב).

תעב

המגבן (= מקבץ פתיי החלב הקפוי לכלי, לעשותו חריץ גבינה. עפ"י ערוך 'חלב' גבן) — חייב משום 'בונה'.
א. נחלקו הראשונים האם חכמים חולקים על חולב מחבץ ומגבן, שפטור, והלכה כמותם, או דברי הכל הם.

ב. מדין תורה מותר לחלוב לחבץ ולגבן ביום טוב, בענין שאפשר לאוכלו בו ביום, ואעפ"י שהיה אפשר מאתמול (עפ"י תוס' ועוד).

שיעורם — כגרוגרת.

התוס' (עו: ובפסחים סה.) העלו אפשרות לומר ששיעור זה הוא רק כאשר חלב כדי לעשות גבינה, אבל חלב לשתייה, אינו חייב אלא בכדי גמיעה. ואפשר ששיעור 'כגרוגרת' היינו לאחר שנתגבן החלב. (וע' רמב"ם וראב"ד ה, ז).

ה. המכבד (= מטאטא) והמרבץ (= מזלף מים) על קרקע שאינה מרוצפת — רבי אליעזר מחייב משום 'בונה', הן בשבת הן ביום טוב, שהרי הוא משהו גומות. (ואף על פי שאינו מתכוין לכך, סובר רבי אליעזר שהוא 'פסיק רישיה'. תוס'). וחכמים אומרים: אינו אלא משום שבות.

אמימר התיר לרבץ במחוזא, מפני שבתיהם מרוצפים באבנים, (בכל העיר. רש"י, תוס' לעיל כט:).
אף ברצפת עפר התירו (לחכמים) לרבץ על ידי שרוחץ פניו בוויית זו ידיו בוויית זו ורגליו בוויית זו. [ואפשר שרב אשי חולק בדבר. עפ"י רבותיו של רש"י].

והסיקו, לפי מה שאנו נוקטים כרבי שמעון — מותר לרבץ אפילו לכתחילה, משום שאינו מתכוין לכך. רב האי גאון ובה"ג, הרי"ף הרמב"ן הרי"ד והרי"א, התירו כיבוד הבית במכבדות, כמו ריבוץ. ואילו התוס' והרא"ש חולקים. [ואפילו חכמים לא פטרו במכבד, כי ודאי משהו גומות. רשב"א]. והראב"ד (בדעת הרי"ף) כתב שאין התר אלא אם כיבד מערב שבת, וגם אין שם דברים שהם מוקצים. ואולם הרשב"א בתשובה (ח"ה רטו. הביאה הב"י סו"י שח) כתב, שאין לחוש לאיסור מוקצה בכיבוד הבית, שהרי זה כ'גרף של רע'.

להלכה כתבו הפוסקים שמותר לטאטא מקום מרוצף, אם רוב בתי המקום מרוצפים, ובמטאטא רך ולא קשה, [והמיקל לטאטא בענפי אילן — אין למחות בידו]. ורצוי שלא לטאטא אלא אם כבר טאטא המקום מבעוד יום (עפ"י משנ"ב ובה"ל; שמירת שבת כהלכתה כג, א-ב).
הדחת רצפה — ע' לעיל מ.

ו. הרודה חלות דבש — רבי אליעזר מחייב, הן בשבת הן ביום טוב. (ביערת הדבש — מה יער התולש ממנו בשבת חייב חטאת אף חלות דבש). וחכמים אומרים אינו אלא משום שבות.

א. לדעת התוס', מן התורה מותר לרדות דבש ביום טוב אם ראוי לאכלו באותו יום, אעפ"י שאפשר היה לו לרדות מאתמול. והחזיב שאמרו — בשאי אפשר לו לאכול היום כגון סמוך לחשכה, או באיסורי הנאה, או בשהדביש.
ואולם הרמב"ן והרשב"א סוברים שאסור, לפי שהוא דומה ליער, ותלישה אסורה ביום טוב מן התורה, ואפילו בדברים שאי אפשר לעשותן מבערב.

ב. י"א שבכוורת המחוברת לקרקע, מודים חכמים שחייב משום 'תולש' (ע' רע"ב שביעית ז, י).

ז. התולש צמח מעציץ נקוב (כשורש קטן) — חייב. ושאינו נקוב — פטור. רבי שמעון פוטר בזה ובוה. אמר רבי זירא: מודה רבי שמעון שאם ניקב בכדי טהרתו (כמוציא זית. תוס'), שנידון כמחובר לקרקע.

ופירש אביי דבריו: שניקב למטה מרביעית, שהואיל ואין יכול לקבל רביעית, בטל מתורת כלי ונחשב כמחובר לקרקע.

נראה שזה דוקא בסתם כלים, או בכלי המיועד לאכלים ולמשקים, אבל המיוחד לאכלים בלבד, אפילו אם אין בו כדי לקבל רביעית אינו בטל מתורת 'כלי' אם הוא מקבל זיתים (מרומי שדה).

היה השורש כנגד הנקב — נסתפק ההוא סבא שמא מודה רבי שמעון.

יש סוברים שדין חרישה וזריעה כדין תלישה, והזורע בעציץ שאינו נקוב פטור. ויש חולקים (ע' מגן אבות; חיי אדם יא בנשמ"א; מנ"ח; תוצאות חיים ה; שו"ת שבט הלוי ח"ז צד, ג).

דפים צה — צו

קל. א. זרעים שנורעו בעציץ נקוב — האם דינם כמחובר או כתלוש?

ב. מהם שיעורי נקיבת כלי חרס להלכותיהם השונות?

א. זרעים שנורעו בעציץ נקוב בנקב שגדלו כשורש קטן — להכמים, דינו כמחובר לקרקע, הן לענין תולש בשבת, הן לענין הכשר לקבלת טומאה על ידי משקים, שכל דבר המחובר אינו מוכשר לקבל טומאה. [וכן לענין דרכי קנין, כתיבת פרוזבול ועוד].

א. אין חילוק בגודל הנקב, בין כלי המיועד למשקים או לדברים אחרים, לעולם משערים בכדי שורש קטן (עפ"י תוס').

ב. שיעור נקב 'כדי שורש קטן' — כתבו פוסקים אחרונים, הוא כ-2.5-2 ס"מ בקוטרו, ואם כי נראה מכמה מקומות שהוא פחות מזה, מכל מקום לחומרא יש לחוש לשיעור הנ"ל (עפ"י שבט הלוי ח"ח רלב, ה).

ג. אין חילוק בין נקב הנמצא למטה או בדפנות מלמעלה, כי אעפ"י שהכלי ראוי לקבל רביעית ולא נטהר מטומאתו, הזרעים שבתוכו נחשבים מחוברים לקרקע. ע' משנה למלך בכורים ב; חו"א סב, כא. וכתב הרשב"א בתשובה (ח"ג שמא), דוקא כשנקוב כנגד מה שטמון מן הצמח בעפר העציץ, אבל למעלה ממה שטמון — לא.

רבי שמעון אומר: הנקוב דינו כשאינו נקוב לכל דבר, מלבד לענין הכשר לקבלת טומאה, זרעים שבעציץ נקוב — אינם מוכשרים לקבל טומאה על ידי נפילת משקים עליהם — שהתורה ריבתה טהרה אצל זרעים. (וכי יפל מנבלתם על כל זרע זרוע אשר יזרע — טהור הוא).

מסתמא הוא הדין לענין קבלת טומאה של הזרעים, אם העציץ נקוב — אינם מקבלים טומאה, [וגם עולים מטומאתם בזריעה זו]. ובשאינו נקוב — נטמאים (עפ"י תוס' חולין קכח. וע' ר"ש מעשרות ה, ב מהירושלמי).

ומודה רבי שמעון כשניקב בכדי טהרתו, שבטל ממנו תורת 'כלי' והזרעים שבתוכו נידונים כמחובר לקרקע, כנוכר למעלה.

ב. אמר רבא: חמש מדות בכלי חרס שנוקבו; —

ניקב כמוציא משקה (= נקב צר שמשקה שבכלי מטפף דרכו, אבל מים שמחוץ לכלי אינם חודרים דרכו לכלי) — עדיין כלי הוא לכל דבר, מלבד ב'גסטרא', דהיינו שבר כלי שמשמש לקבלת משקים נוטפים מן הכלים — נטהר בנקב זה, מפני שהוא נזרק, שאין אדם אומר הבא גסטרא לגסטרא.